

Monika Grabowska

Uniwersytet Wrocławski
<https://orcid.org/0000-0001-7828-0821>
monika.grabowska@uwr.edu.pl

Witold Ucherek

Uniwersytet Wrocławski
<https://orcid.org/0000-0002-7954-7206>
witold.ucherek@uwr.edu.pl

Monika Sułkowska (red.)

Frazeologia somatyczna w ćwiczeniach.

Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2019,
t. 1: A. Dolata-Zaród, D. Topa-Bryniarska, Język francuski, t. 2: A. Gwiazdowska,
Z. Lamba, Język hiszpański, t. 3: L. Marcol-Cacoń, A. Pastucha-Blin, Język włoski.

Keywords: phraseology, phraseodidactics, set expression, names of body parts, French, Spanish, Italian, exercises

Słowa kluczowe: frazeologia, frazeodydaktyka, frazeologizm, nazwy części ciała, francuski, hiszpański, włoski, ćwiczenia

W 2019 roku roku nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego ukazały się trzy opracowania pomyślane jako pomoc w przyswajaniu frazeologizmów najbardziej popularnych w Polsce języków romańskich: francuskiego, hiszpańskiego i włoskiego. Powstały one w ramach projektu realizowanego na tej uczelni przez siedmioosobowy zespół, którego kierownikiem jest dr hab. Monika Sułkowska, romanistka od lat specjalizująca się w teoretycznych badaniach nad frazeologią i w dydaktyce frazeologii (zob. Sułkowska, 2013).

Podkreślić tu należy, iż frazeodydaktyka, tak dynamicznie się ostatnio rozwijająca, jest jeszcze dyscypliną stosunkowo młodą (zob. Sułkowska, 2018), to też w odróżnieniu od „bogatej oferty rynkowej w zakresie słowników frazeologicznych różnego typu, publikacje frazeodydaktyczne ciągle należą do rzadkości” (Sułkowska, red., 2019a: 7). Tymczasem skala biegłości językowej ESOKJ (2003: 101) dla zasobu słownictwa zawiera odniesienie do „dobrej znajomości wyrażeń idiomatycznych” dla poziomu C1 oraz „szerokiego zasobu leksykalnego, obejmującego wyrażenia idiomatyczne” dla poziomu C2¹. Opanowanie wyrażeń idiomatycznych pojawia się również w opisach najwyższych poziomów biegłości dla stosowności socjolingwistycznej (ESOKJ 2003: 109) oraz jako jeden z istotnych wyznaczników poziomu C2 (ibid.: 44). W sumie ESOKJ wymienia wyrażenia idiomatyczne 21 razy w różnych tabelach opisów biegłości.

Recenzowane zbiory ćwiczeń uzupełniają zatem pewną lukę w zakresie dodatkowych materiałów służących doskonaleniu jakże istotnych kompetencji frazeologicznych. Zamiarem autorek nie jest przy tym uwzględnienie maksymalnie obszernego zasobu frazeologicznego danego języka; koncentrują się one na jednej, charakterystycznej grupie, a mianowicie na jednostkach zawierających nazwy części ciała ludzkiego (tzw. rzeczowniki somatyczne) bądź nazwy „jego atrybutów” (Sułkowska, red., 2019a: 7; dopowiedzenie to rozszerza zakres wskazany w tytule²). Taki wybór przedmiotu ćwiczeń nie jest naturalnie przypadkowy: już ojciec polskiej frazeologii podkreślał, że „w zakresie rzeczowników do najbogatszych i najproduktywniejszych frazeologicznie należą nazwy organów i części ciała” (Skorupka, 1953: 10). Obserwacja ta dotyczy nie tylko polszczyzny, ale także interesujących nas języków romańskich, co pozostaje w bezpośrednim związku z istnieniem uniwersaliów biologicznych: doświadczenia różnych wspólnot językowych z ciałem ludzkim uwidoczniają się w występowaniu w językach naturalnych zarówno *nominów anatomików*, jak i frazeologizmów je zawierających. Dość powiedzieć, że w ćwiczeniach z hiszpańskiego takich frazeologizmów odnotowaliśmy ponad 400, z francuskiego – ponad 900, a z włoskiego – około 1000.

Wspólna dla wszystkich trzech tomów jest ich kompozycja: słowo wstępne redaktor naukowej (takie samo dla każdego tomu), część zasadnicza, trzy końcowe

¹ Odnotujemy, że w ESOKJ nie stosuje się terminów *frazeologia* czy *frazeologizm*, lecz operuje się ogólnym określeniem *stałe wyrażenia*; do klasy takich wyrażeń zalicza się m.in. jednostki nazywane w tym źródle utartymi formułami, wyrażeniami idiomatycznymi, szablonowymi zwrotami czy kolokacjami. Rzecz jasna, termin *frazeologizm* w swym użyciu generycznym obejmuje wszystkie wymienione jednostki.

² Romańskie frazeologizmy somatyczne są też przedmiotem wielojęzycznego słownika Sułkowskiej (2005).

testy sprawdzające, klucze do ćwiczeń i testów oraz bibliografia. Część ćwiczeniowa składa się z jednostek odpowiadających *grosso modo* nazwom części ciała uszeregowanym w kolejności alfabetycznej. Każdą z takich sekcji otwiera glosariusz frazeologizmów zawierających dane *nomen anatomicum*, które stanowią przedmiot kilku ćwiczeń (najczęściej od sześciu do ośmiu w danej jednostce); poszczególne frazeologizmy przynajmniej raz występują w jakimś ćwiczeniu.

W otwierającym tomy wstępie redagująca je Monika Sułkowska sygnalizuje szerokie podejście do frazeologii, co znajduje odzwierciedlenie w zgromadzonym we wszystkich tomach materiale językowym. Istotnie, obok idiomów, zdecydowanie najliczniejszych, bo stanowiących jądro kategorii, obecna jest w nim pewna ilość przysłów, wskaźników frazeologicznych w rozumieniu Lewickiego (2003: 157) czy frazeologizmów terminologicznych.

Zdefiniowani też zostają adresaci publikacji – osoby uczące się francuskiego, hiszpańskiego czy włoskiego na poziomach B2-C2, a w szczególności studenci kierunków romanistycznych. Zastanawiające jest to, że nigdzie nie jest *expressis verbis* powiedziane, iż chodzi o takich użytkowników, których językiem ojczystym jest polszczyzna. Owszem, sugeruje to język paratekstów (okładka, strona tytułowa, wstęp), jednak w dalszych partiach książek polski jest właściwie nieobecny: tytuły rozdziałów i ich sekcji, eksplikacje znaczeń frazeologizmów, opisujące je kwalifikatory, polecenia w ćwiczeniach sformułowane są w języku docelowym. Co więcej, niezwykle mało jest ćwiczeń, w których odnieszono by się do znajomości języka ojczystego. Dla przykładu, w pierwszym tomie na zasadzie wyjątku pojawia się jedno tylko ćwiczenie, w którym należy podać francuskie odpowiedniki kilku frazeologizmów polskich (Sułkowska, red., 2019a: 60), oraz inne, gdzie z kolei trzeba zaproponować polskie odpowiedniki frazeologizmów francuskich (ibid.: 84). *De facto* opracowania te mogą więc z powodzeniem być używane poza polskim kontekstem edukacyjnym.

Porównanie poszczególnych tomów pozwala zauważyć, że ich Autorkom pozostawiono pewną swobodę, jeśli idzie o selekcję materiału frazeologicznego, stopień szczegółowości opisu znaczeń frazeologizmów, opatrywanie ich kwalifikatorami, liczbę proponowanych ćwiczeń czy ich rodzaje. Wziąwszy to pod uwagę, potencjalny nabywca opracowania: nauczyciel akademicki, a nawet student wyższych lat romanistyki, doceniłby z pewnością zwięzły wykład dotyczący wyborów metodologicznych i rozstrzygnięć praktycznych zawarty we wstępie odautorskim do interesującej (lub interesujących!) go części ćwiczeń.

I tak, krótkiego komentarza wymaga samo pojęcie części ciała, wśród badaczy brak bowiem zgodności co do tego, jakie obiekty można za nie uznać. Wąsko rzecz ujmując np. Wierzbicka (1975), nie traktując jako części ciała m.in. zębów, włosów czy paznokci. Autorki słusznie przyjęły stanowisko bardziej elastyczne, przywodzące na myśl listy nazw części ciała sporządzone przez Giułumianc

i Kozarzewską (1978) dla wybranych języków słowiańskich. W ćwiczeniach spotkamy więc frazeologizmy z komponentami nazywającymi zęby czy krew oraz niektóre narządy ciała. Dyskusyjne jest natomiast rozszerzenie inwentarza frazeologizmów o jednostki ogólnie określone jako zawierające nazwy atrybutów ciała – chodzi tu np. o łzy, ślinę, pryszcze, rany, umysł, duszę, a nawet to, co słynnym słowem nazwał Cambronne. Dalej, nie jest oczywiste uwzględnianie takich frazeologizmów, których komponent, ze względu na przesunięcie znaczeniowe (katachreza *inopiae causa*; zob. Domańska, 1993), nie funkcjonuje w swoim pierwotnym znaczeniu nazwy części ciała (np. we francuskim zwrocie *faire remettre des talons à ses chaussures* słowo *talons* – ‘obcasy’ – nie nazywa już części ciała, czyli pięt), czy też frazeologizmów z komponentem, którego wtórne znaczenie nazwy części ciała, powstałe w drodze metonimii, nie jest aktualizowane (np. w zwrocie *se serrer la ceinture* – ‘zaciśnąć pasa’ – francuski rzeczownik *ceinture*, użyty w swym znaczeniu pierwotnym, nie wskazuje na część ciała). Dla jasności można by zastrzec, że bierze się pod uwagę frazeologizmy ze składnikami, które przynajmniej w jednym ze swych znaczeń nazywają część ciała. Widać ponadto pewne rozbieżności w podejściu do nazw części ciała nie budzących żadnych wątpliwości: o ile np. w części włoskiej uwzględnione są frazeologizmy z nazwami twarzy (*faccia, viso, volto*), o tyle w części francuskiej nie pojawiają się jednostki o podobnym znaczeniu, będące przecież tworzywem frazeologizmów (*face, figure, visage*); publikacja zyskałaby na ujednoczeniu w tym zakresie.

Językoznawcy brak też we wstępie pobieżnej chociażby charakterystyki korpusu zgromadzonego na potrzeby każdego z tomów, a zwłaszcza informacji o kryteriach selekcji frazeologizmów. Uściślijmy więc, że jeśli chodzi o zasięg terytorialny języków, uwzględnione są zasadniczo ich podstawowe odmiany, co jest jak najbardziej wystarczające; jednym z bardzo nielicznych wyjątków jest francuska jednostka *sucer son pouce*, zidentyfikowana jako belgicyzm (podobnej informacji brak jednak przy zwrocie *faire de son nez*). Poza tym nie wiadomo, czy opracowania starają się objąć maksymalnie dużą liczbę używanych współcześnie jednostek z nazwą danej części ciała, które to podejście byłoby zrozumiałe dla poziomu C2, czy też mamy raczej do czynienia z ich wyborem, wystarczającym na poziomie B2; przypomnijmy tu, że liczba zgromadzonych frazeologizmów hiszpańskich jest ponad dwukrotnie niższa niż francuskich czy włoskich, czego nie sposób wytłumaczyć wyłącznie kontrastami międzyjęzykowymi. Ciekawych obserwacji dostarcza również porównanie inwentarza frazeologizmów z daną częścią ciała z odpowiednimi inwentarzami figurującymi w opracowaniach specjalistycznych. Dla przykładu, w kieszonkowym słowniku frazeologicznym autorstwa Ashraf i Miannay (1999) figuruje blisko 50 francuskich jednostek z komponentem *nez* (‘nos’), podczas gdy w glosariuszu

(Sułkowska, red., 2019a: 58-59) jest ich niecałe 30; co więcej, oba inwentarze pokrywają się tylko częściowo. Za jedno z kryteriów selekcji mogłaby postużyć częstość występowania, jednak w przypadku frazeologizmów bywa ona trudna do określenia i stąd też zapewne w opracowaniach nie są stosowane kwalifikatory frekwencyjne.

Omawiane tomy różnią się także co do kwalifikacji stylistycznej i ekspresywnej frazeologizmów. Otóż w glosariuszach włoskich kwalifikatory nie występują. W pozostałych dwóch kilka jednostek uznano za wulgarne, przy czym nie należą do nich te zawierające francuskie słowo *merde* ('gówno'). Tomy hiszpański i francuski diametralnie różnią się w kwestii identyfikowania potocznych: uznano za nie aż około 180 na ogólną liczbę mniej więcej 400 frazeologizmów hiszpańskich, podczas gdy spośród ponad 900 frazeologizmów francuskich taki status ma jedynie około 50 jednostek. W naszym odczuciu rzeczywistości językowej bardziej odpowiada podejście auterek tomu hiszpańskiego. Jeszcze inna rozbieżność polega na tym, że z tomu francuskiego w ogóle wykluczono frazeologizmy z niektórymi nacechowanymi nazwami części ciała, jak *cul* ('dupa') czy *gueule* ('gęba'), natomiast występują one w dwóch pozostałych (por. np. *culo*).

Jeśli chodzi o typy proponowanych ćwiczeń, to skoncentrowane są one na nabywaniu kompetencji lingwistycznych (zob. ESOKJ, 2003: 99-106). W tym ujęciu, opracowania obejmują przede wszystkim zadania zamknięte dotyczące: a) konceptualizacji znaczenia frazeologizmów i b) ustalenia ich poprawnej formy.

Ćwiczenia odnoszące się do znaczenia polegają na przyporządkowaniu objaśnień do podanych frazeologizmów (przy tym autorki starają się dywersyfikować peryfrazy w języku docelowym, tak aby nie powtarzać sformułowań użytych w glosariuszu) albo, odwrotnie, frazeologizmów do podanych definicji. Zadania te występują również w wariancie „prawda czy fałsz” połączonym z poleceniem skorygowania niewłaściwej peryfrazy lub jako test wyboru; mogą także polegać na przyporządkowaniu frazeologizmom ich antonimów czy określeń antonimicznych. W nielicznych ćwiczeniach proponuje się połączenie frazeologizmu z jego definicją w języku polskim lub tłumaczenie wyrażenia z języka obcego na język polski. Tam, gdzie jest to możliwe, Autorki wykorzystują również potencjał synonimii frazeologicznej (np. dobieranie w pary frazeologizmów o podobnym znaczeniu w części włoskiej opracowania).

Drużga kategoria zadań zamkniętych to ustalanie poprawnego składu frazeologizmu w następujących typach ćwiczeń: korygowanie podanego frazeologizmu; usuwanie z podanego ciągu elementów, które nie występują w danym związku wyrazowym; usuwanie z podanego wyrażenia zbędnego słowa; łączenie podanych w dwóch kolumnach części frazeologizmów w poprawnie zbudowane związki; rozsypanka wyrazowa; uzupełnianie luk we frazeologizmach

wyrazami z podanej listy (albo wyrazami odgadniętymi na podstawie ilustracji); dobór odpowiedniej formy spośród paronimów lub odpowiedniej kategorii liczby pojedynczej/mnogiej (np. w języku włoskim *pugno* czy *pugni*). W części włoskiej częstym ćwiczeniem jest dzielenie ciągu liter na wyrazy wchodzące w skład danego frazeologizmu albo też uzupełnienie liter w poszczególnych wyrazach.

Powyższe zadania zamknięte wpisują się w dominujące w opracowaniu podejście semazjologiczne. Podejście onomazjologiczne reprezentowane jest przez tłumaczenie frazeologizmów polskich na język obcy (mediacja międzyjęzykowa) oraz odgadywanie frazeologizmów zawierających nazwę podanej części ciała na podstawie definicji. Ćwiczenie to występuje również w wariancie antonimicznym (na podstawie podanej definicji należy podać frazeologizm o przeciwnym znaczeniu).

Pośród zadań otwartych możemy wymienić, w ujęciu semazjologicznym, podanie definicji frazeologizmu (w poleceniu francuskim mowa jest także o wyjaśnieniu synonimicznym – *explication synonymique*) oraz tworzenie krótkich historyjek (5-6 zdań) z użyciem trzech podanych frazeologizmów.

Składnik pragmatyczny kompetencji komunikacyjnej pojawia się w zadaniach wymagających określenia sytuacji, w której użytkownik języka może posłużyć się podanym wyrażeniem (w formie testu wyboru). Interesującym wariantem tego ćwiczenia jest określenie, co musi się wydarzyć, aby dany frazeologizm mógł zostać użyty do opisu osoby. Inną opcją, bardzo korzystną w ramach przygotowania do interakcji, jest komponowanie mikrodialogów poprzez dobranie do podanej wypowiedzi odpowiedniej reakcji językowej zawierającej frazeologizm (ćwiczenie niepraktykowane niestety w części francuskiej). Oczywiście nie wszystkie frazeologizmy mogą być objęte takim ćwiczeniem, bo choć wszystkie mają psychologiczny status „chunks” (grupa słów lub wyrażen przechowywana w pamięci jako odrębna jednostka znaczeniowa; zob. Miller, 1956), to nie wszystkie są predestynowane do funkcjonowania jako samodzielne akty mowy.

Dydaktyk życzyłby może sobie, aby polecenia odnoszące się do danego typu zadań były jednolite, tymczasem występują one w licznych wariantach stylistycznych, np. dla testu wyboru w części francuskiej: *Quel est le sens des locutions données? Choisissez la bonne réponse* (Sułkowska, red., 2019a: 22), *Choisissez la bonne réponse et rendez aux expressions données leur bon sens* (ibid.: 32), *Trouvez la signification des expressions données* (ibid.: 81). Bolesnie natomiast brakuje wykorzystania aspektu ludycznego wprowadzanych frazeologizmów w postaci dosłownej ikonograficznej interpretacji ich znaczenia, pozwalającej na włączenie prawej półkuli mózgu do procesu zapamiętywania tak obciążających pamięć jednostek wielowyrazowych³.

³ W części włoskiej podejście ludyczne zostało zastosowane w zadaniach polegających na ustaleniu kolejności pociętego tekstu: przyporządkowane każdemu fragmentowi słowa tworzą związek frazeologiczny.

Reasumując, w opracowaniach zdecydowanie dominuje podejście semajologiczne, co widać również w testach końcowych. W części hiszpańskiej polegają one wyłącznie na odtwarzaniu poznanych frazeologizmów na podstawie podanych peryfraz wyjaśniających, w części francuskiej i włoskiej są bardziej zróżnicowane. Preferowane są również zadania zamknięte, co ma tę zaletę, że uczeń może rozwiązania sprawdzić samodzielnie – ćwiczenia mogą być z powodzeniem wykonywane bez nauczyciela (wyjątkiem są bardzo nieliczne zadania o charakterze produktywnym). Doskonale spełnią również one swoją funkcję na etapie identyfikacji formalnej i semantycznej frazeologizmu w metodyce klasy odwróconej (por. np. Olszewska, 2018) jako materiał, z którym uczeń zapoznaje się przed lekcją w zadaniach receptywnych i mediacyjnych, na zajęciach zaś stosuje w praktyce w ćwiczeniach utrwalających, produkcyjnych oraz interaktywnych, zgodnie z podejściem działaniowym i komunikacyjnym. Rolą nauczyciela będzie wówczas dostarczenie odpowiednich kontekstów i opisów sytuacji komunikacyjnych pozwalających na spontaniczne posłużenie się poznanymi wyrażeniami.

BIBLIOGRAFIA

- Ashraf M., Miannay D. (1999), *Dictionnaire des expressions idiomatiques*. Paris: Le Livre de Poche.
- Domańska J. (1993), *La catachrèse („inopiae causa”) des noms des parties du corps humain. Une tentative d'analyse comparative du français et du polonais*. „Studia Romanica Posnaniensia”, nr 17, s. 123-128.
- ESOKJ: *Europejski system opisu kształcenia językowego* (2003). Warszawa: CODN.
- Giutumianc K., Kozarzewska E. (1978), *Ze studiów nad strukturą potęczeń wyrazowych w językach wschodnio- i zachodniosłowiańskich*. „Z polskich studiów slawistycznych”, t. V, s. 357-368.
- Lewicki A.M. (2003), *Studia z teorii frazeologii*. Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM.
- Miller G.A. (1956), *The Magical Number Seven, Plus or Minus Two: Some Limits on our Capacity for Processing Information*. „Psychological Review”, nr 63, s. 81-97.
- Olszewska J. (2018), *Metoda „odwróconej klasy” – nowy sposób na lekcję*. „Szkoła. Miesięcznik dyrektora”, nr 8, s. 62-62.
- Skorupka S. (1953), *Z zagadnień frazeologii*. „Poradnik Językowy”, nr 8, s. 3-10.
- Sułkowska M. (2005), *Od stóp do głów, czyli o częściach ciała i jego atrybutach. Polsko-francusko-hiszpańsko-włoski słownik wyrażen*. Zielona Góra: Kanion.
- Sułkowska M. (2013), *De la phraséologie à la phraséodidactique. Études théoriques et pratiques*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

- Sułkowska M. (2018), *Frazeodydaktyka i frazeotranslacja jako nowe dyscypliny frazeologii stosowanej*. „Applied Linguistics Papers”, nr 25/2, s. 169-181.
- Sułkowska M. (red.) (2019a), *Frazeologia somatyczna w ćwiczeniach*. Tom 1: A. Dolata-Zaród, D. Topa-Bryniarska, *Język francuski*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Sułkowska M. (red.) (2019b), *Frazeologia somatyczna w ćwiczeniach*. Tom 2: A. Gwiazdowska, Z. Lamba, *Język hiszpański*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Sułkowska M. (red.) (2019c), *Frazeologia somatyczna w ćwiczeniach*. Tom 3: L. Marcol-Cacoń, A. Pastucha-Blin, *Język włoski*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wierzbicka A. (1975), *Rozważania o częściach ciała*, (w:) Janus E. (red.), *Słownik i semantyka. Definicje semantyczne*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich i Wydawnictwo PAN, s. 91-103.

Received: 31. 12. 2019

Revised: 11. 11. 2020